

# POVRATNIŠTVO - UVIJEK AKTUALAN KRIVIČNOPRAVNI, KRIMINALNOPOLITIČKI I PENOLOŠKI PROBLEM\*

Vladimira Žakman-Ban

Pregledni članak

Sveučilište u Zagrebu  
Fakultet za Defektologiju

UDK:343.9  
Primljeno: 08.05.1992.

## Sažetak

U ovom se radu daje pregled razvoja stručnih i znanstvenih spoznaja i koncepcija o povratništvu i to sa pravnog (legalnog), kriminološkog i penološkog aspekta. Ova se društvena pojava iako je dio kriminaliteta, tretira kao posebna zbog njenih specifičnih obilježja, naročite društvene opasnosti i karakteristika njenih "protagonista".

Autorica analizira brojna i vrlo različita shvaćanja i koncepcije ove negativne društvene pojave iz kojih slijede i određena zakonodavna i kriminalnopolitička rješenja s ciljem njena preveniranja i suzbijanja. Pri tome se, koristeći rezultate nekih novijih domaćih i stranih istraživanja, kritički osvrće na stajališta pojedinih autora, pa i zakonodavaca i zalaže se posebno za neke oblike društvene reakcije na recidivizam.

Ključne riječi: povratništvo, povratnik, legalni pristup, kriminološki pristup, penološki pristup

## UVOD

Problemi povrata (recidivizma) i povratnika spadaju među najznačajnije i najaktualnije probleme svih znanosti i svih stručnjaka kojima je predmet bavljenja kriminalitet. Iako se procjene kretanja povrata u ukupnom kriminalitetu razlikuju, ima autora koji ističu kako se općenito smatra da preko polovine ukupnog kriminaliteta otpada na povratnike (Zlatarić, 1971). Također, ima kriminologa koji tvrde da su većina osuđenika u zatvorima povratnici (Barnes i Teeters, 1960). Iako mnoga istraživanja provedena u drugim državama sugeriraju da "zatvorenici" imaju višu razinu recidivizma, nego oni prijestupnici koji su podvrgnuti izvaninstitucionalnim mjerama (Phillpotts i Lancuke, 1979; Walker, 1985; prema Broadhurst i Maller, 1990), australijski istraživači Broadhurst i Maller, (1990) sumnjaju da su ove razlike više rezultat odabranih

kriterija i ističu problem nedostatka valjanih informacija koje bi omogućile pouzdanu usporedbu.

Razloge zbog čega je sam problem povrata neprestano u prvom planu interesa kako teoretičara krivičnog prava, kriminologa i penologa, tako i svih ostalih znanstvenika i djelatnika koji se bave pitanjima kriminaliteta Bačić (1987) traži u realnom porastu recidivizma koji, prema statističkim podacima, pokazuje tendenciju većeg porasta nego kriminalitet u cjelini. Ovo je tim više značajno, što kriminološka istraživanja pokazuju kako u dinamici kriminaliteta i njegovim vremenskim varijacijama i oscilacijama opći kriminalitet i povratništvo ne slijede iste zakone evolucije (Pinatel, 1963; prema Zlatarić, 1971; Exner, 1949; prema Bačić, 1978 itd.). Osim toga, smatra se da je ekspanzija povrata u nekoj zemlji svojevrsni dokaz neuspješnosti kako krivičnog prava, te sudskog i penološkog sus-

\* Ovaj rad je dio projektnog zadatka istraživanja "Utjecaj socijalnih činilaca na razvoj kriminaliteta Republike Hrvatske" (glavni istraživač Dr. Mladen Singer), koje financira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike, a realiziraju ga Fakultet za defektologiju - Odsjek za socijalnu pedagogiju - Sveučilišta u Zagrebu i Fakultet kriminalističkih znanosti Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske.

tava, tako i globalne politike suzbijanja složene i opasne društvene pojave kao što je kriminalitet u cjelini. Šeparović (1981) o ovom složenom problemu kaže da on pruža sliku neuspjeha poduzetih društvenih mjera protiv jednog dijela delinkvenata. Slično diskutiraju i Broadhurst i Maller (1990). U tom smislu Hirjan i Singer (1978) u okviru prikaza o kretanju kriminalnog povrata djece i maloljetnika naglašavaju da se radi "o pojavi koja može nesumnjivo biti značajan indikator uspješnosti mjera koje se u društvu poduzimaju u svrhu suzbijanja i sprečavanja kriminaliteta djece i omladine, a koja istovremeno ukazuje na stupanj perzistentnosti i ozbiljnosti kriminaliteta maloljetnika". Iako Zlatarić (1971) ističe da kvota povrata nije jedini i siguran kriterij za ocjenu uspješnosti akcije suzbijanja kriminaliteta u nekoj zemlji, već je to ipak utjecaj te akcije na njegov ukupan volumen, posve je sigurno da je broj povratnika jedan od kriterija koji prilično vjerno izražavaju težinu kriminaliteta. Problem biva to teži, iz kuta motrišta nekih autora, što analize evaluativnih istraživanja rehabilitacijskih programa gotovo jednoglasno ukazuju da oni nemaju bitnijeg učinka na povratništvo (tako Cusson, 1983; prema Kanduč, 1990) ili je taj utjecaj vrlo diskutabilan i teško ga je pouzdano procijeniti (Broadhurst i Maller, 1990). Recimo stoga da je posve razumljivo što su recidivizam kao pojava, te povratnici ili recidivisti kao "protagonisti" ove pojave, objekt posebnog izučavanja i praćenja jer su, općenito uzevši, najproblematičniji dio svake delinkventne populacije, a u pravilu su i "najtvrdokornija skupina unutar kriminalne populacije neke zemlje" (Singer i Mikšaj-Todorović, 1989). Navedimo ovdje i neke čimbenike za koje Prohić (1977) kaže da su glavni razlozi koji motiviraju penologe da bi tretirali problem povrata, a to su: statistički podaci o broju povratnika, opasnosti za društvo, objekte, sredstva i vrijednosti koje su ugrožene delinkventnom djelatnošću povratnika, materijalna sredstva koja se izdvajaju za resocijalizaciju recidivista, teškoće i problemi u radu s njima u penalnom tretmanu (fazi), te činjenica da jedan broj pov-

ratnika (multirecidivista) provede i više od polovine svog života u kazneno-popravnim ustanovama. Povratništvo, osim toga, predstavlja društvenu pojavu "sui generis" te nije samo suma pojedinačnih krivičnih djela, te kao takvo predstavlja povećanu društvenu opasnost "uslijed njegove postojanosti, negativnog utjecaja na okolinu (naročito na maloljetnike) i zbog posebnih individualnih karakteristika povratnika (nekih kategorija) koje se očituju u njihovoj povećanoj opasnosti za okolinu" (Šeparović, 1981).

## **ANALIZA BITNIJIH KARAKTERISTIKA I SHVAĆANJA POV RATNIŠTVA**

Procjene kretanja povrata u ukupnom kriminalitetu dosta se razlikuju. Tako Šeparović (1981) smatra da se ipak radi o jednom manjem dijelu delinkventne populacije (20-30%), iako to ne umanjuje štetnost i opasnost recidivizma, napose zbog toga jer se radi o konstantnoj pojavi koja je gotovo redovno i posvude u stanovitom porastu. Činjenica jest da obim recidivizma varira u raznim zemljama, pa čak i u raznim razdobljima u istoj zemlji (što se može očekivati i za našu zemlju u razdoblju poslije domovinskog rata). Stoga se možemo složiti s Milutinovićem (1976) koji ističe nekomparabilnost raspoloživih statističkih podataka i to zbog toga što su povezani s nizom okolnosti kao što su kaznena politika, praksa sudova, funkcioniranje ustanova i drugo. Tako, na primjer, Barnes i Teeters (1978) tvrde da nema preciznijeg načina na koji bi se ta pojava prikazala, no što je saznanje o broju povratnika u zatvoreničkoj populaciji. Kao ilustraciju navedimo istraživanje Broadhursta i Maller (1990) provedeno na uzorku od 16381 osuđenika u Zapadnoj Australiji između 1975 i 1987 godine. Autori opažen trend opadanja recidivizma u ovom vremenskom razdoblju eksplicitno pripisuju "promjenama u pravnim definicijama, posebno dekriminalizaciji alkoholizma i uvođenju mandatnog zatvora za povratnike koji su počinili djela vozeći u

pijanom stanju". Ovi autori tvrde da se recidivizam također značajno razlikuje i s obzirom na druge demografske i zakonske čimbenike.

Pojam se povrata različito određuje i tretira u praksi raznih zakonodavstava, što također utječe na procjene istoga. Zlatarić (1971) navodi da se kvota povrata u raznim zemljama, na osnovu statističkih podataka, kreće od 20% do 60%. Ferri je još 1905. godine (prema Elliot, 1962) došao do zaključka da povrat u Europi oscilira između 50% i 60%. Ista autorica citira i Korna, McCorkla (1954) koji iznose podatak za SAD - između 50-60% svih osoba u zatvorima i ustanovama za preodgoj čine povratnici, koji su i ranije bili u njima, a s ciljem da istakne osobito visok postotak recidivizma u ovoj zemlji koji dostiže čak i 70%. U izvješću koje spominju Barnes i Teeters (1960) bilo je 1952. godine u populaciji osuđenika u 68 tretiranih zatvora za odraslu populaciju 56,7%. Znatno je niža procjena Van Bemmelen (1963) prema kojoj ima oko 30% do 35% osoba koje su već prethodno bile osuđene (prema Zlatarić, 1971). Navedimo i podatke Plawskog (1967) koji navodi da je postotak osuđenih povratnika u Poljskoj rastao iz godine u godinu u odnosu prema broju svih osuđenih, te je 1963. godine iznosio 28,2%. Bez obzira što se radi o specifičnoj populaciji delinkvenata, važno je spomenuti da je prema podacima javnih tužiteljstava u ukupnoj masi prijavljene djece i maloljetnika, kako navode Hirjan i Singer (1978), bilo 18% povratnika, te da je njihova participacija među prijavljenima bila u porastu. Singer i Mikšaj-Todorović (1989) su, promatrajući indekse kretanja ukupnog broja prijavljenih nerecidivista i ukupnog broja recidivista, konstatali postojanje 12% - 16% maloljetnih recidivista, te upozorili na činjenicu da njihov broj raste brže nego broj maloljetnika koji su prvi puta prijavljeni. Podaci koji se odnose na povratništvo maloljetnika važni su i stoga što se smatra da je razina i jačina povratništva u zavisnosti od vremena početka bavljenja kriminalom. Šeparović (1981) navodi da taj intenzitet zavisi od razine i intenziteta

maloljetničke delinkvencije. Bačić (1978) naglašava važnost "pravila sa snagom društvenog zakona" o povezanosti maloljetničkog kriminala i recidivizma. Za kriminalni povrat maloljetnika Uzelac (1976) kaže da predstavlja izuzetno složenu pojavu poremećaja u ponašanju kome je antisocijalna orijentacija osnovna karakteristika, koje ima složenu, biopsihosocijalnu genezu, te koje predstavlja značajnu teškoću u daljnjem razvoju maloljetnika, a ujedno i znatnu društvenu opasnost.

Utjecaj demografskih čimbenika na kretanje recidivizma dokazuje i već spomenuto istraživanje Broadhursta i Mallera (1990) provedeno na austrijskim osuđenima prema kojem se procijenjeni recidivizam kreće između 45% - 48% za muškarce koji nisu starosjedoci (doseljenike) i 70% - 80% za starosjedioce. Recidivizam žena - starosjedioca kreće se od 69% - 75%, a onih koje to nisu od 29% - 36%. I ovi podaci pokazuju da žene manje participiraju među povratnicima, što važi za kriminalitet općenito, a predominantno je uvjetovano sociološkim čimbenicima (tako Šeparović, 1981; Žakman-Ban, 1986 i dr.). Također, mlađi osuđenici imaju mnogo više šanse za "ponovni pad"; na primjer, 63% doseljenika - muškaraca ispod 20 godina starosti vraća se u zatvor, dok se 35% njih iznad 40 godina vraća. Isti je trend opažen i za muškarce - starosjedioce (vraća se 86% ispod 20 godina, te 59% iznad 40 godina). Autori navode da je opadanje prijestupništva s povećanjem godina jedno od najstarijih opservacija u kriminologiji (npr. Gluecks, 1940; Hammond, 1960; Wolfgang, 1974; prema Broadhurst i Maller, 1990), ali navode i mišljenje Blumsteina i sur. (1988) koji naglašava da se još premalo zna o ovom problemu. Određeni je postotak (17%) populacije tretirane u ovom istraživanju bilo iznad 35 godina kod prvog zatvaranja, a njihov je recidivizam značajnije niži nego kod onih koji su bili ispod 25 godina. Unatoč tome, izlazi na vidjelo da ipak relevantan broj osuđenika počinje kriminalnu karijeru u kasnijim

godinama, što navodi ove autore da zaključuje kako je problem starijih prijestupnika prilično zanemaren. Ovo opsežno, longitudinalno znanstveno istraživanje također ukazuje da čimbenici kao što su stupanj naobrazbe, kvalifikacija, te bračni status značajno utječu na recidivizam osuđenih osoba. Opserviran je niži povrat kod onih s višim stupnjem naobrazbe, a oženjeni i oni razvedeni imali su "bolje rezultate" nego samci, te oni koji žive odvojeno ili su u vanbračnoj zajednici. Naravno da sve ovi podaci trebaju tumačiti respektirajući kako kronološku dob ispitanika, tako i kulturološke razloge.

Na osnovu statističkih podataka za razdoblje od 1963-1972. godine u bivšoj SFRJ, Vučinić-Knežević (1989) navodi da je 23% povrata u krivičnim djelima protiv imovine, a potom slijede povratnici osuđeni za krivična djela protiv života i tijela i protiv časti i ugleda. Udio je povrata u kriminalitetu 11-12%, a žene se puno rjeđe pojavljuju kao povratnici, da bi najviše recidivista bilo između 26 i 45 godine. Najviše su to, s obzirom na strukturu zanimanja, poljoprivrednici, rudari, te industrijski i zanatski radnici. Najveći je broj povratnika započeo kriminalnu karijeru u dobi između 25 i 29 godine ili još kao maloljetnici. Podaci javnih tužiteljstava Hrvatske, za razdoblje od 1986. godine - 1989. godine pokazuju sličnu sliku. Najviše je recidivista među počiniteljima krivičnih djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, imovinskim krivičnim djelima, te djelima protiv braka, porodice i omladine.

Različitosti vidljive u pitanju procjene kretanja recidizma, također su prisutne i kada je riječ o jednoj općoj definiciji povrata. Pojam "povrat" ili "recidivizam" (lat. recidere ili iterum cadere - natrag pasti, ponovno pasti) u kriminologiji i drugim znanostima koje se bave kriminalitetom ima značenje ponovnog vršenja krivičnih djela istih počinitelja. Tako pozitivista Ferri (1911) zalažići se za izbor mjera obrane prema različitim tipovima prijestupnika, smatra da recidivizam nije ništa drugo nego prelazak kriminaliteta iz njegovog "akutnog" u "kronično" stanje (prema Grozdić, 1985.) Kobe (1971)

definira ovu pojavu na slijedeći način: "Recidivizam je cjelokupnost u određenom vremenu i na određenom prostoru pojavljujućih slučajeva kada individue koje su bile ranije počinile krivično djelo i zbog toga stigle u konflikt sa društvenim institucijama i organima, ponovno učine krivično djelo i dolaze opet u taj sukob". Elaborirajući ovaj problem, većina se autora osvrće na zaključke III međunarodnog kongresa kriminologa (London, 1955) koji se, između ostalog, bavio i pitanjem definicije povrata. S obzirom na mnogoznačnost i složenost recidivizma iz čega, uostalom, proizlaze i teškoće u njegovom definiranju, sugerirano je da se ne traži jedna definicija povratništva, te da ga se mora definirati s najmanje tri aspekta, što bi značilo utvrđivanje legalne (sa zakonskog ili krivično pravnog motrišta), kriminološke i penalne (penitencijarne) definicije (prema Šeparoviću, 1981). Na istom je skupu istaknuto i postojanje dva oblika recidivizma u kriminološkom smislu: 1) da neka osoba, nakon što je izvršila prvo krivično djelo zakonom utvrđeno i bila za to osuđena (convicted) ili na drugi način službeno tretirana od strane društva, učini novo krivično djelo (povratnik stricto sensu) i 2) da neka osoba nakon što je izvršila prvo krivično djelo zakonom utvrđeno i bila zbog toga tretirana kao naprijed, ponovno se oca kriminalnoj djelatnosti uslijed svog "opasnog stanja" (povratnik lato sensu). Za proširenje definicije recidivizma "lato sensu" zalaže se Mannheim (1955; prema Marković, 1964) jer se, prema njegovu mišljenju, kriminologija nužno mora baviti i onim prijestupnicima koji se nikada ne pojavljuju pred sudom ili sličnim ustanovama. Neotkriveni recidivizam ne može biti izvan interesa društva i bez njegova poznavanja nema znanstvenog, kompleksnog sagledavanja problema, niti uvrđivanja adekvatnih mjera u postupanju. Uostalom, ovaj je problem u uskoj vezi s problemom "tamnih brojki" kriminaliteta, što ovdje nećemo detaljnije elaborirati.

Analiza ovih definicija navodi da se složimo sa napomenom Zlatarića (1971) kako se uz

klasični pojam povrata (recidiv) koji je karakteriziran ponovnim dolaženjem pred sud istog počinitelja zbog novog krivičnog djela, etablira i pojam povratništva (recidivizma) u koji je uključena i posebna subjektivna opasnost počinitelja koja proizlazi iz njegove sklonosti za vršenje krivičnih djela. Povrat bi, dakle, prema ovom autoru bio više pravno-tehnička kategorija, a povratništvo kriminološki realitet. U tom smislu Bačić (1978) ističe da je zajednička važna karakteristika svih povratnika činjenica da oni ponavljaju krivična djela, a da se taj kontinuitet u kriminalnom ponašanju, sklonost ka takvom ponašanju, može temeljiti na biopsihološkom stanju ličnosti ili na navici proizašloj predominantno iz uvjeta života (dakle, sociološki čimbenik). Ovaj autor kao bitni povratnički element u kriminološkom i krivičnopravnom smislu uzima ne "ono obično ponavljanje krivičnih djela (kao kod stjecaja), već ponavljanje djela poslije izdržane kazne za prethodno djelo, što s dosta sigurnosti pokazuje da ove osobe na sudsku osudu reagiraju novim suprotstavljanjima zakonu".

Iako postoji velik stupanj suglasnosti da je povratništvo generički samostalna pojava, razlike se pojavljuju pri određivanju njenih svojstava. Navedimo, kao primjer, mišljenje Pinatela koji 1963. godine (prema Prohić, 1977) zastupa slijedeću koncepciju recidivizma: prirodni ili generički povrat koji se sastoji u prostom ponavljanju krivičnih djela nezavisno od svake osude, zatim socijalni povrat koji pretpostavlja prethodnu osudu, pa legalni povrat koji je zakonom definiran i dijeli se na opći i posebni; dalje, penitencijarni povrat za koji je karakterističan boravak u kazneno-popravnoj ustanovi i, na kraju, višestruki povrat. Zlatarić (1971) je mišljenja da su i izvanzakonski pojmovi povrata u velikoj mjeri pokriveni zakonskim definicijama i da ovakva klasifikacija ne daje precizne granice. Prema tome, mogli bismo reći da je bez obzira na različita stajališta u teoriji i pozitivnom pravu pojedinih zemalja, moguće apostrofirati tri osnovna motrišta glede određivanja pojma recidivizma - pravno, kriminološko i

penološko. Milutinović (1976) ističe da pravno shvaćanje datira od ranije, a da je kriminološko novijeg datuma - javlja se s pozitivističkom školom, a naročito s školom društvene obrane. Ima mišljenja da glavni interes u pogledu recidivizma leži upravo u kriminologiji, kriminalnoj politici i penologiji (Schwander, 1964; prema Zlatarić, 1971). Što se tiče ovog potonjeg stajališta, mogli bismo se složiti s Prohićem (1977) da je za penološku praksu od velike važnosti usuglašavanje i dvosmjerna komunikacija između teorije i krivičnog prava s jedne strane, te penološke prakse s druge. Neusuglašenost ili nedorečenost na nivou teorije i zakonskih odredaba dovode do dilema koje rezultiraju raznovrsnim, a ponekad i neprihvatljivim orijentacijama i neučinkovitim postupcima u penološkoj praksi. Ne pretendirajući na konačni sud recimo i to da su druge, a posebno kriminološke definicije povrata u pravilu šire od legalnih, ali da se one ne mogu precizno razgraničiti, te da se međusobno ne isključuju, već se dopunjuju.

## PRAVNO ODREĐIVANJE POVRATNIŠTVA

Vажnost legalnog određivanja povrata nije samo u činjenici da se putem njega determinira način, dimenzije i intenzitet društvene reakcije na ovu pojavu, već i u tome da putem njega zakonodavac u pojedinoj zemlji izražava svoj stav o tom fenomenu, daje orijentaciju za praktičnu kriminalnu politiku te u krajnjoj liniji, pokazuje u kojoj mjeri uvažava suvremena znanstvena dostignuća u borbi protiv kriminaliteta (tako i Zlatarić, 1971).

Općenito uzevši, opća je karakteristika suvremenog krivičnog prava da se na počinitelje krivičnih djela koji su kvalificirani kao povratnici primjenjuje poseban krivičnopравни tretman. Ovo vrijedi bez obzira na to da li je prihvaćena čisto pravna, kriminološka ili pak penološka koncepcija povrata, te bez obzira na to koje različite kategorije povratnika poznaje

određeno krivično zakonodavstvo (u tom smislu i Lazarević, 1971). Slijedi, dakle, da je položaj povratnika u materijalnom krivičnom pravu različit od položaja ostalih delinkvenata. Što se tiče veze povrata i krivičnog postupovnog prava, Vasiljević (1971) tvrdi da je ona ograničena, te se svodi na pitanje dokazivanja ranijih osuda (dakle, utvrđivanje identiteta osuđenog i utvrđivanje ranijih osuda izrečenih prema određenoj osobi) i pitanje utjecaja stranih krivičnih presuda i kazni izdržanih u inozemstvu na konstituiranje povrata.

Prije elaboriranja nekih elemenata legalnog aspekta povrata, zanimljivo se ukratko osvrnuti i na povijesnu dimenziju ovog problema. Povratništvo je bilo zapaženo već odavno, tako da se povratnici spominju i u djelima starogrčkih filozofa Aristotela i Platona, u izvorima rimskog prava, u srednjovjekovnom krivičnom pravu koje povratnike podvrgava pooštrenim (u pravilu smrtnim) kaznama, te u kanonskom pravu (prema Zlatarić, 1971). Međutim, na suvremeno je krivično zakonodavstvo, pa tako i u pogledu povrata, bitan utjecaj imala najprije klasična škola krivičnog prava, a potom pozitivistička škola, te kasnije škola društvene obrane. Ove potonje odbacuje pojam moralne odgovornosti, a zamjenjuju ga pojmom opasnog stanja počinitelja krivičnog djela, dakle koncepcijom o povratnikovoj subjektivnoj opasnosti. Prema tome, dok je klasično krivično pravo polazilo sa stajališta da izdržana kazna nije djelovala na recidivista, pa ga zato treba kazniti još teže, priklanjajući se kazni s retributivnim ciljem, krajem 19. stoljeća mijenja se odnos prema povratnicima, te se uz pooštreno kažnjavanje za njih predviđaju i posebne mjere sigurnosti.

Analiza povijesnog razvoja zakonskih rješenja glede povrata i povratnika, te uspoređivanje pozitivnih propisa u raznim zemljama, pa i njihov razvoj u svakom pojedinom nacionalnom zakonodavstvu, ukazuje na postojanje brojnih i jako različitih solucija. Zato se čini vrijednim upozoriti na još aktualnu klasifikaciju uočenih razlika u zakonodavnim rješenjima pojedinih epoha i zemalja, predloženu od

Zlatarića (1971), o kojoj sam autor kaže da ima karakter radne pretpostavke, ali da joj je svrha što bolja "preglednost mozaika solucija o povratu" s ciljem barem djelomične sinteze. Uočene je razlike naime, moguće označiti kao koncepcijske, pravo-tehničke, te razlike u sporednim detaljima koje se odnose na neka marginalna pitanja. Naravno, vrlo često su određena rješenja zapravo kombinacije mogućih zakonskih solucija glede tretiranog problema.

S obzirom na već spomenutu razliku u koncepcijskom određivanju povrata, u pojedinim nacionalnim zakonodavstvima susrećemo objektivnu, objektivno-subjektivnu i subjektivnu koncepciju. Objektivna koncepcija zahtijeva činjenicu da je delinkvent koji je već jednom bio osuđen ponovno počinio krivično djelo, objektivno-subjektivna traži još i subjektivan čimbenik - sklonost počinitelja vršenju krivičnih djela, dok subjektivna koncepcija apostrofira samo subjektivnu opasnost počinitelja za koju ponovno vršenje krivičnog djela može, ali i ne mora biti indikativno, pa tako niti neophodan uvjet.

U analizi ovih koncepcijsko različitih stajališta zakonodavaca mogli bismo se u potpunosti složiti s Bačićem (1978) koji smatra da se ni bi smjelo dopustiti da se na bazi samo jednog krivičnog djela zaključuje o delinkventu iz navike, jer kako navodi ovaj autor "nauke koje se bave istraživanjem ličnosti nisu toliko napredovale da bi se samo na osnovu jednog krivičnog djela mogla dati pouzdana ocjena da je izvršilac tog djela ličnost s kriminalnim sklonostima" (kao primjer navode se rješenja talijanskog KZ-a koji poznaje poseban tip delinkvenata - tzv. delinkventa po tendenciji, te grčkog KZ-a). Iako je čista subjektivna koncepcija rijetkost u suvremenom zakonodavstvu, švedski je KZ iz 1962. godine predviđao sigurnosnu internaciju počinitelja jednog ili više krivičnih djela koji su pokazivali sklonost ka kriminalu i kod kojih je to "tražilo" duševno stanje i ukupnost uvjeta života. Sumnje pobuđuju i oni sustavi koji ne traže da se radi o osobi koja je prethodno više puta bila

osuđivana i izdržala te kazne, već uzimaju da je za kvalifikaciju recidivizma dovoljan tzv. realni stjecaj, produljeno krivično djelo, kolektivno krivično djelo i slično. Svoj stav s obzirom na koncepcijsko određenje spram povratništva, odnosno njegova definiranja Bačić (1978) eksplicite izražava kada postavlja pitanje "da li je opravdano da se predviđa posebno, strože tretiranje delinkventa koji još nije bio osuđivan, pa se i ne zna kakav će utjecaj na njega, na njegovo buduće držanje, imati sankcija i njezino izvršenje".

Analizirajući već spomenute koncepcijske razlike u pogledu određivanja pretpostavki za povrat, nije teško zaključiti da se čista objektivna koncepcija običnog ili višestrukog povrata bazira na nasljeđu klasične škole krivičnog prava. Dalje, uza sve različitosti pri određivanju pretpostavki za pojam delinkventa iz navike i profesionalnog delinkventa u europskom zakonodavstvu, tendencija je da težište ipak bude na kriminološkim obilježjima ličnosti (npr. novela njemačkog KZ iz 1933. godine, uvođenjem kategorije tzv. opasnog zločinca iz navike).

Slijedom formalno-pravnih kategorija legalnog povrata (objektivna teorija) prema kojoj se pojam povrata zasniva na objektivnoj činjenici da je, nakon pravomoćne presude za jedno ili više krivičnih djela, izvršeno novo krivično djelo ili više djela u stjecaju, a pod uvjetom da je osoba izdržala određenu vremensku sankciju prije izvršenja novog krivičnog djela, u mnogim se zakonima distingviraju obični i višestruki povrat. Običan se povrat također dijeli na opći (generalni) i posebni (specijalni), a pod višestrukim se povratom (multirecidivizmom) podrazumijevaju ili višekratna osuđivanost ili pak "kriminološke varijante zločinaca po sklonosti, iz navike, profesionalnih ili naročito opasnih povratnika (Zlatarić, 1971). Opći se povrat odnosi na bilo koju vrstu novog krivičnog djela, dok se pod specijalnim povratom podrazumijeva, uz gore navedene uvjete, izvršenje novog, ali istovrsnog krivičnog djela. Dakle, u krivičnom se pravu pod prvim nazivom obično obuhvaćaju osobe

koje su više puta osuđene za različita djela, a drugim pojmom - osobe osuđivane za različita djela, a drugim pojmom - osobe osuđivane više puta za ista ili slična djela (tako Bačić, 1978). Ovako shvaćena, ova klasifikacija za kriminologiju nije od naročitog značenja, o čemu će više riječi biti u slijedećem poglavlju. Recimo još i to da zakoni nekada daju različite ocjene o tome koja je od ove dvije kategorije povratnika "opasnija", odnosno, teža za resocijalizaciju. Tako se npr. KZ bivše SFRJ o tome nije izjašnjavao, ali se u KZ SRH kod krivičnog djela ubojstva specijalni povrat uzimao kao kvalifikatorna okolnost, što bi, dakle, bilo implicite dano mišljenje zakonodavca o specijalnom povratu kao opasnijem. Gore citirani autor kazuje da i drugi zakoni, samo u posebnom dijelu, kod pojedinih djela, povrat ističu kao kvalifikatornu okolnost, te na taj način specijalni povrat ocjenjuju kao "teži". Šeparović (1981) podržava Bačićovo mišljenje da se ne može unaprijed odrediti koji su delinkventi opasniji jer kod "specijalnih" recidivista postoji sklonost da obavljaju ista djela i jer su "specijalisti", odnosno posjeduju visoku kriminalnu tehniku, opasniji su sa stajališta društvenog poretka. "Generalni" su povratnici, spremni pak za svako zlodjelo iz različitih unutarnjih pobuda. S tim u vezi spomenimo i interesantne Markovićeve (1973) podatke dobivene iz istraživanja provedenog na uzorku osuđenika na izdržavanju kazne zatvora u Hrvatskoj, a koji ukazuju da je opći povrat najmasovniji, te se javlja npr. kod počinitelja krivičnih djela protiv života i tijela, dok je nizak kod imovinskih delinkvenata. Suprotno, specijalni povrat preovlađuje upravo kod imovinskih delikata (posebno teških krađa i krađa). Kombinacija opći i specijalni povrat najčešća je i najizrazitija, jer se radi o logici razvoja "kriminalne karijere", početak koji je u vršenju raznih krivičnih djela, a potom dolazi do opredjeljivanja za određeno djelo, što u dijelu ove populacije ukazuje na "profesionalizaciju".

Što se pak tiče tzv. multirecidivista, Singer (1992) primjećuje da zakonodavstva nekih

zemalja, među kojima je i naše, podrazumijevaju da se radi o osobi koja je počinila više krivičnih djela, u prvom redu zbog sklonosti takvom ponašanju. Zbog činjenice da zakonodavstva različitih zemalja različito tretiraju krivičnu odgovornost, očita je i prisutnost različitih sadržaja tj. različitih oblika ponašanja kojima se pripisuje priroda recidivizma.

- \* Pravno-tehničke su razlike u raznim zakonodavstvima mnogobrojne: rješenje pitanja, da li je za postojanje povrata dovoljna već prethodna pravomoćna osuda ili se traži da je prethodna sankcija već izdržana, zatim gore spomenuto pitanje određivanja specijalnog povrata kao kvalifikatorne okolnosti, mogućnost ograničenja povrata samo na djela učinjena s umišljajem ili proširenje na nehata djela. Značajno je, na primjer, razlikovanje povratnika koji ponavljaju umišljajna krivična djela od onih kategorija recidivista koji su "skloni nesrećama" i bivaju suđeni za "krivična djela izvršena iz nehata ugrožavanjem, stvaranjem opasnosti ili izazivanjem štetnih događaja kod kojih posljedica stoji izvan njihove volje pa, u nekim slučajevima i izvan njihove svijesti" (Šeparović, 1981). Ovoj kategoriji povratnika u svom istraživanju značajnu pažnju posvećuju i neki drugi autori (npr. Broadhurst i Maller, 1990). Dalje, u kategoriju pravno-tehničkih razlika spadaju još i pitanja kao što su veličina ranijih kazni kod višestrukog povrata, određivanja zastarnog roka za povrat, tehnika pooštavanja sankcija, rokovi za preispitivanje daljnjeg trajanja mjere itd.

Neke detaljnije razlike u rješenjima zakonodavstava različitih država odnose se, recimo na pitanje broja i težine raznijih osuda kod višestrukog povrata, te na eventualno ograničenje uvjetnog otpusta glede povratnika.

Treba naglasiti da analiza legalnog aspekta povrata u komparativnom pravu ukazuje posve očito na brojna, različita rješenja, ali da su te razlike, kako misli i Zlatarić (1971) ipak puno veće na planu teorije, nego u praktičnoj

primjeni, te da se čitava lepeza kombinacija različitih pravnih rješenja ipak, u krajnjoj liniji, svodi na posebnu i intenzivniju društvenu reakciju prema povratnicima kao evidentno društveno opasnijoj kategoriji delinkvenata.

#### 4. KRIMINOLOŠKI ASPEKT POVRATNIŠTVA

Za kriminološki aspekt povrata utvrdimo najprije da je "širi" od legalnog i penološkog, što očito proizlazi iz shvaćanja da je recidivist svaka osoba koja je počinila više od jednog krivičnog djela istog ili različitog tipa, a što se nužno se dovodi u vezu s postojanjem sudske odluke po izvršenju krivičnih djela, eventualno izdržanom kaznom ili pak određenim protekom vremena između jednog i drugog krivičnog djela. Singer (1992) naglašava da je jedna od bitnih značajki ovako shvaćenog povrata "nastojanje da se pronikne u uzroke takvog ponašanja, a posebno u njegove psihosocijalne determinante", te da je upravo kriminološki aspekt povrata najpogodniji za izučavanje problematike kriminalnog ponašanja djece i omladine što je, kako je već naglašeno, od izuzetne važnosti zbog prognostičkog značenja recidivizma te dobne skupine. I Bačić (1978) priznaje da je domet krivičnog prava u suzbijanju recidivizma ograničen, jer u genezi ove pojave sudjeluju raznovrsni i brojni čimbenici. Tako se većina autora pravne provencijencije slaže da je za borbu protiv povratništva, te tako i za pravilno krivičnopravno obuhvaćanje ove materije, od presudne važnosti uvažavanje i adekvatna sinteza kako kriminalnopolitičkih, tako i kriminoloških postavki i dostignuća u vezi s povratom.

Ovdje ćemo ukratko navesti neke već spomenute, ali i nove karakteristike povratništva i povratnika poznate iz kriminološke literature. Tako Šeparović (1981), oslanjajući se na istraživanja nekih slovenskih i hrvatskih autora, ističe da je povrat najkarakterističniji za imovinski kriminalitet, kako kod maloljetnika,



tako i kod punoljetnih osoba, a potom slijede krivična djela protiv života i tijela. Oko 2/3 povratnika u našoj zatvorskoj populaciji su recidivisti s tendencijama "profesionalizacije" u imovinskim krivičnim djelima. U realizaciji ponovljenih krivičnih djela uočeno je i to da već osuđivana osoba ima puno više šanse da postane povratnik, a naročito ukoliko je više puta bila osuđivana. Za takve je osobe također karakteristično da je vremensko razdoblje od otpuštanja iz kazneno-popravne ustanove do ponovnog "pada" u kriminalitet kraće. Dalje, s intenzitetom povrata raste i tendencija migracija i pokretljivosti. Najbrojnija su kategorija povratnika s obzirom na strukturu zanimanja radnici, seljaci, pa službenici i za njih je karakteristično odsustvo radnih navika. Općenito su socijalnoekonomski deprivirani, niske opće naobrazbe, a karakterizira ih i poremećenost u bračnim odnosima, insuficijentnost primarne socijalne sredine, narušeni interpersonalni odnosi, sklonost prekomjernom konzumiranju alkohola, neadekvatan način provođenja slobodnog vremena itd. Opasnost "padanja" u povrat sa višom kronološkom dobi opada (tako i Bačić, 1978; Broadhurst i Maller, 1970 i dr.).

Ono što posebno karakterizira kriminološki aspekt povrata jest određeno uvažavanje tzv. kriminogenog stanja ličnosti kao osnove povrata. Kontinuitet u kriminalnom ponašanju recidivista ukazuje na sklonost ka takvom ponašanju, a ova se može temeljiti na biopsihološkom stanju ličnosti i navici proizišoj iz uvjeta života. Najčešće se radi o biopsihosociološkoj uvjetovanosti koja dovodi do društvene inadaptacije i nedovoljne socijaliziranosti. Kako kaže Bačić (1978) za ove je delinkvente karakteristična "unutarnja" (kriminološka) povezanost djela, stav prema devijantnom ponašanju koji se može iskazati ili kao potpuna integracija s kriminalnom karijerom ili nemogućnosti da joj se odupru. U literaturi su, s tim u vezi, poznate zaista brojne kategorizacije recidivista, odnosno, multi-recidivista. Tako se, na primjer, tip višestrukog povratnika integriranog s "kriminalnom

karijerom" označava kao profesionalni delinkvent koji predstavlja vrhunac u antisocijalnom stupnjevanju višestrukog povrata (u tom smislu i Pinatel, 1953; prema Lazarević, 1971; Marković, 1971 i dr.), a karakterizira ga metodično, stručno i organizirano bavljenje kriminalom. To su aktivni, agresivni, inicijativni, inteligentniji delinkventi, ponekad emocionalno neosjetljivi s psihopatskim karakteristikama. I kod tzv. delinkvenata iz navike kao socijalno neadaptiranih ličnosti, kriminalna aktivnost može postati profesijom, ali ne tako organizirana i metodična. Zapravo je "delinkvent iz navike" osoba koju njena neprilagođenost životu u društvu vodi ponavljenih konfliktima sa sredinom, a ovi konflikti u ovom slučaju uzimaju formu prijestupa protiv pravila koja se u toj sredini smatraju neophodnima (Cannat, 1953; prema Lazarević, 1971). Ove su osobe sklone čestim krizama, pasivniji su, neotporni na loše utjecaje, s mnogim psihopatskim crtama, te ih se općenito ne smatra tako opasnim kao prvu grupu. Već je Exner (1949) u gore navedenom smislu razlikovao delinkvente aktivnog stanja od delinkvenata pasivnog stanja (prema Pinatel, 1971). Neki autori smatraju da je kod delinkvenata iz navike kriminalna sklonost više uvjetovana socijalnim faktorima, dok je tzv. delinkventna po tendenciji, kojeg karakterizira biopsihološka predispozicija ka deliktu, teže razgraničiti (tako npr. Lazarević, 1971). Međutim, smatramo važnim upozoriti da je svaka takva kategorizacija često diskutabilna, suviše neizdiferencirana, te ponekad artificijelna, pa se prema tome treba zalagati za uvažavanje svakog individualnog slučaja u svoj svojoj mnogoznačnosti, odnosno, respektirati dinamičnost pojave. Ili kako lucidno kaže Pinatel (1971): "Ovo više nije vrijeme podjele na serije, veoma definirane, ali očajno statične, već je to vrijeme dinamičkih evolutivnih struktura. Ovaj autor (1953) također klasificira recidiviste i razlike ih kao:

1. kronične delinkvente, 2. slučajne delinkvente i 3. marginalne delinkvente (prema Šeparović, 1981). U fokusu bi interesa morali

biti delinkventi koji predstavljaju pravu kriminalnu ličnost, gdje se radi o tzv. nepopravljivosti delinkventa iz navike koji je "aktivan u pogledu temperamenta, ima zadovoljavajuće psihičke i intelektualne sposobnosti, ali su njegove socijalne sposobnosti devijantne". Marković (1971) ističe da se pojmovima habitualni delinkvent, profesionalni delinkvent i delinkvent iz navike u pojedinim zemljama daje različito značenje.

Kao što smo primjetili u prethodnom poglavlju, kriminološko je tretiranje problema općeg i specijalnog povrata drukčije od pravnog (legalnog). Naime, za kriminologiju su važnije unutarnje pobude, motivi, kao i čimbenici koji determiniraju kriminalno ponašanje, no što je to pitanje istih ili različitih krivičnih djela. S tim u je u vezi i podjela na homotrope i politope. Homotropni je delinkvent onaj kod kojega kriminalna orijentacija izvire iz istih unutarnjih pobuda (npr. seksualnih i sl.), dok politropa karakterizira odsustvo takvih tendencija, odnosno, kod njega su takve tendencije različite (Bačić, 1978; Šeparović, 1981). U pravu i u kriminologiji govori se još i o homogenom i heterogenom povratu. U pravljenju takvih distinkcija treba biti oprezan što svjedoči i to da se može raditi o homotropskom tipu i ako se radi o različitim krivičnim djelima. Spominje se i to da specijalne povratnike karakterizira ekstenzivna zločinačka volja, dok su generalni "spremni na svako zlodjelo" što dokazuje kako je o njihovoj većoj ili manjoj društvenoj opasnosti teško suditi. Interesantna je Pinatolova (1971) postavka da je, bar što se tiče kriminologije, posve dovoljno da povrat bude opći, te da je suvišno tražiti uzajamni odnos između ranijeg i novog krivičnog djela. On predlaže da pojam posebnog povrata bude rezerviran za tzv. pseudo-kriminalitet u koji, prije svega, spadaju saobraćajna krivična djela. Između opasnosti delinkvenata i težine djela, po njemu, najčešće nema podudarnosti, jer se opasnost počinitelja iscrpljuje u tom djelu.

U literaturi se, također, spominje i termin "slučajni multirecidivist" (tzv. pseudo-multi-

recidivist) za kojeg bi bilo karakteristično da je, istina, bio više puta osuđivan, ali da su njegova djela u načelu posljedica životnih prilika ili osobnih teškoća za razliku od multirecidiviste koji pokazuje jače izraženu sklonost za vršenje krivičnih djela. Ovo je uvažavalo i pravo bivše SFRJ u odredbi o kažnjavanju multirecidivista, gdje je "sklonost" kriminološka, odnosno, psihološko-sociološka kategorija koju uvažava i zakonodavac.

Kao i kriminalitet u cjelini, tako je i povratništvo složena multikauzalna pojava, biopsihosocijalni determinirana. Šeparović (1981) ističe neke tzv. opće, posebne i pojedinačne čimbenike kao one koji su presudni za devijantno i asocijalno ponašanje, pa tako i recidivizam (društvene norme, institucije, status čovjeka u društvu, stupanj društvene dezorganizacije, kvalitetu društvenih grupa u kojima participira čovjek, te neke individualne karakteristike). Povratnicima je, naravno, zajedničko da se svi nalaze u sličnom društvenom položaju uzrokovanom permanentnim suprotstavljanjima društvenim normama, ali se smatra da postoje i određene crte ličnosti koje se češće susreću kod ovih osoba (npr. postojanje psihopatskih sindroma u većem stupnju, agresivnost, anksioznost, češće depresivne reakcije i sl.), a rjeđe se radi i o pravim psihijatrijskim slučajevima. Pojačana je agresivnost, te psihičke i neurotske smetnje otkrivena i kod mlađih punoljetnih počinitelja krivičnih djela u povratu na području grada Zagreba (Vučinić-Knežević, 1989). Pitanje je generičke samostalnosti kriminaliteta kao pojave u uskoj vezi s etiologijom recidivizma. Kobe (1971) napominje da, u načelu, recidivizam kriminaliteta nije potrebno posebno izdvajati od kriminaliteta, ali pošto ova pojava ima i svoje specifičnosti, stav o njoj etiologiji mora se graditi na koncepciji o recidivizmu kao društvenoj pojavi "sui generis". Recidivizam je, osim toga, zajednička kategorija kako kriminaliteta, tako i nekih drugih socijalnopatoloških pojava, te je s njima u vezi. Prema tome, etiologija povratništva kao društvene pojave i kao individualne recidive podliježe

kako uzročnim mehanizmima kriminaliteta, tako i specifičnim uzročnim vezama. Etiologija se recidivizma razlikuje samo po tome što se, eventualno, uz zajedničke mehanizme pojavljuju i neki drugi kao dopunski. Smatra se, također, da je opravdano odvojeno raspravljati o etiologiji povratništva kao društvene pojave, te etiologiji individualne recidive, što naravno ne znači da se jedno od drugog i odvaja. Kriminološka je znanost uglavnom dala simptomatološku deskripciju povratništva, ali ne i općevažeću interpretaciju njegove etiologije. Općenito se ističe multikauzalnost recidivizma, postojanje egzogenih i endogenih čimbenika (objektivnih i subjektivnih), te općih, posebnih i pojedinačnih. Kažimo i to da je istraživanje etiologije povratništva od posebne važnosti upravo za kriminalnopolitičku akciju suzbijanja i preveniranja ove pojave. Još je 1943. godine Pinatel (prema Szabo, 1971) sugerirao da se napusti ideja prirodne razlike između delinkvenata i nedelinkvenata, jer postoji samo razlika u stupnju koju treba utvrditi i točno odrediti sve preciznijim metodama znanstvenog promatranja, te govoriti o kriminalnoj ličnosti ne znači ništa drugo osim brigu da se točno odrede ove razlike u stupnju.

## **PENOLOŠKI ASPEKTI POVRATNIŠTVA**

Penološki se shvaćen recidivizam svodi na ponovni dolazak počinitelja krivičnog djela u neku od kazneno-popravnih ustanova, odnosno, ustanova za izvršenje kazni lišenja slobode. Singer (1992) naglašava da ovako shvaćen pojam povratništva obuhvaća znatno manji broj počinitelja krivičnih djela, jer su sve osobe koje se smatraju recidivistima u penološkom smislu ujedno i recidivisti u smislu legalno shvaćenog povratništva, ali samo manji broj legalno "shvaćenih" povratnika potpada pod pojmovni okvir penološkog recidivizma. U literaturi se, također, ističe da je penološki pristup određenju pojmova "povratništvo" i "povratnik" jednostavniji, manje

doktriniran, te uveliko određen potrebama prakse (npr. Prohić, 1977). Dakle, ovom je pristupu imanentno, prije svega, uvažavanje činjenice da je recidivist već bio uključen u postupak preodgoja (tretmana) s ciljem resocijalizacije, te da poduzete mjere i proveden tretman očito nisu polučile zadovoljavajuće rezultate. "Penitencijarni" povrat zbiva se kada osuđenici izdržavaju kaznu lišenja slobode (ili su podvrgnuti nekoj drugoj sličnoj mjeri) barem drugi puta.

Upravo stoga što iz suštine penološki shvaćenog povratništva slijede i pitanja o razlozima neučinkovitosti izrečenih sankcija, odnosno, provedenog tretmana, u ovom je poglavlju tretirano i pitanje utjecaja povrata na kažnjavanje tj. vrste i oblike društvene reakcije na ovu pojavu. Tako Elliot-ova (1962) kaže: "obično se smatra da prijestupnik iz navike nije izvukao pouku iz svojih grešaka, već da je otvoren neprijatelj države, pravi zločinac. Opća reakcija protiv čovjeka koji izvrši nekoliko prijestupa unijeta je u naše zakone o prijestupniku iz navike... U svim su slučajevima ozakonjene progresivne kazne u slučaju druge i treće osude". Analiza ovog problema u povijesnoj dimenziji ukazuje na to da je klasično pravo dugo vremena za povratnike predviđalo uglavnom povećanje (pooštrenje) kazne, bilo da se povrat uzima kao objektivna otežavajuća okolnost (u francuskoj doktrini), bilo da se nastojala konstruirati (kao u njemačkoj doktrini) neka posebna krivnja za način vođenja života ili "krivnja karaktera". Prema tome, za klasično je krivično pravo, s retributivnim ciljevima kažnjavanja, povratništvo predstavljalo samo otežavajuću ili pooštavajuću okolnost pri odmjeravanju kazne, ne bi li se ponovljenom, ali težom kaznom postigao željeni cilj (o tome vidi Zlatarić, 1971; Lazarević, 1971; Bačić, 1978). I danas je, međutim, u većini zakonodavstava zadržano povećanje kazne kao reakcija na povratništvo. U pravnom rješenju bivše SFRJ glede povrata radilo se o fakultativnoj otegotnoj okolnosti, što se posve opravdano prepuštalo ocjeni suda u svakom pojedinom slučaju. Prihvaćena je i ideja koja

odgovora koncepcijama klasične i neoklasične škole u krivičnom pravu da se povrat teže kažnjava zbog povećane krivnje, a ne težine djela. Ipak, možemo se složiti s Bačićem (1978) da povrat pripada problematici odmjeravanja kazne, a ne problematici krivnje. Postavlja se i pitanje da li se baš i jedino počinitelju krivičnog djela u povratu može predbaciti da je ranija osuda ostala bez učinka, te da ga nije odvratila od novih djela, odnosno, većeg stupnja pobune protiv društva. Ipak, slijedeći ideje koje se javljaju u 19. st. u mnogim se zakonodavstvima za povratnike, naročito višestruke, uvedene uz kaznu (moralnu ili "pooštrenu") i mjere sigurnosti. Tako je poznata sigurnosna internacija, u pravilu neodređenog trajanja i vrlo upitne vrijednosti kako se kriminalnopolitičkoga, tako i sa penološkog aspekta, pa čak i onog etičkog (npr. relegacija, u svom izvornom obliku, te modificirana uz mogućnost uvjetnog otpusta i fakultativnost). Poznat je engleski tzv. "preventive detention" kao sustav kumulacije kazne i mjere sigurnosti, te tzv. postpenalna kumulacija (uvedena u Njemačkoj 1933. godini, "potvrđena" 1962. godine, gdje je za tzv. opasne zločince iz navike predviđena, uz pooštrenu kaznu, sigurnosna internacija). Preventivni je zatvor (koji je donekle sličan povećanoj kazni za "habitualne prijestupnike" u nekim državama USA) uveden je u Engleskoj zakonom iz 1948. godine za osobe definirane kao "ustrajni", prijestupnici jer se uvažava činjenica da "nije primijenjeno pogodno sredstvo za uklanjanje recidivizma"). Osnovno je za taj sustav da se prijestupnik ne kažnjava zbog posljednjeg krivičnog djela, već mu se kazna izriče zbog zaštite društva, a u trajanju u pravilu daleko većem nego što bi to bilo da mu je izrečena kazna za krivično djelo. Uvjeti izdržavanja ove mjere trebali bi biti lakši i superiorniji običnom zatvoru u granicama koje garantiraju sigurnost i red. Kako kaže Wilkins (1967) ukoliko je cilj samo dugotrajno eliminiranje povratnika vjerojatno se radi o uspješnoj mjeri, ali nakon istraživačkih studija nema nikakvog dokaza o općem ili manjem stupnju rehabilitacije, niti o "sprečavajućem

efektu kazne preventivnog zatvora". Naravno, prisutna je i reakcija na povratništvo koja podrazumijeva primjenu isključivo mjera sigurnosti i to u dvije varijante: alternatvni (vikarirajući) sustav, gdje sud bira između kazne i mjere sigurnosti ili kao primjena samo mjere sigurnosti kada su ispunjeni za to predviđeni zakonski uvjeti (npr. švedski KZ iz 1962. godine). Mada bi se o ovim sustavima moglo diskutirati, pa i sa aspekta pravne sigurnosti, ipak recimo da je očita tendencija da se čisto mehaničko pooštrenje kazne nastoji zamijeniti pristupom koji bi omogućio veći stupanj individualizacije i diferencijacije tretmana povratnika. Dok se to u nedalekoj prošlosti pokušalo dualističkim rješenjima (koje npr. 1930. godine preporučuje internacionalni kongres za krivično pravo i zatvore), danas je prisutna tendencija skretanja ka monističkim rješenjima. Iako postoje već mnoge respektabilne znanstvene spoznaje o institucionalnom tretmanu, ova je tendencija vjerojatno uslijedila prije svega zbog toga što se mjere sigurnosti i kazne gotovo i ne razlikuju u postupku samog izvršenja. Zbog toga je danas razlika između mjera sigurnosti koje se primjenjuju prema delinkventima za koje se smatra da su skloni kriminalnom ponašanju, a koje obuhvaćaju lišenje slobode, u odnosu na kazne lišenja slobode, više formalne prirode (tako i Lazareveć, 1971; Bačić, 1978). Pošto tako imaju zapravo više karakter produženog kažnjavanja, potpuno je na mjestu i gore izrečena sumnja u njihovu opravdanost. Treba, zapravo, sugerirati da težište individualizacije bude na penitencijarnom planu. Međutim, upravo u odnosu na sam penološki tretman Mejovšek (1989) ističe nedostatak globalne koncepcije, ali i premalen broj diferenciranih programa rada koji bi se primjenjivali selektivno. Neke od pretpostavki za moguće rješenje ovog krucijalnog problema institucionalnog tretmana, kada su u pitanju recidivisti, leže i u davanju odgovora na pitanje zašto ranije primjenjene mjere nisu dale rezultate, analizi ponašanja delinkventa u postpenalnom razdoblju i mogućih utjecaja na njih, te naravno u

utvrđivanju njihovih specifičnih obilježja, odnosno, karakteristika u svakom pojedinom slučaju. Skrenimo ovdje pažnju i na ne manje važnu činjenicu da se za recidivistu ili multi-recidivistu u starijoj maloljetnoj ili pak punoljetnoj dobi često znalo već i ranije zbog njegovih specifičnih problema u ponašanju ili pak delinkventne aktivnosti, ali da se, kako kaže Vučinić-Knežević (1989) na temelju svog istraživanja povratništva ove populacije, ide linijom manjeg otpora. Naime, autorica ukazuje na potrebu individualiziranog pristupa takvoj djeci i omladini, što je u institucijama kakve imamo momentalno na području Hrvatske teško, gotovo nemoguće osigurati i primijeniti. Nužno je ovdje spomenuti i stajališta čitave plejade autora za koje bismo, uvjetno, mogli ustvrditi da polaze s neoklasicističkih pozicija i koji smatraju kako napuštanje kriminalne "karijere" nije samodjelatan refleks kaznenog ili terapijskog zahvata, već rezultat slobodne odluke delinkventa, koja se "dogodi" u kontekstu složenog i dugotrajnog psihološkog razvoja, te promjene osobe (tako Pinsonneault, 1982; prema Kanduč, 1990). Dalje se navodi da postignuti rezultati u rehabilitaciji prijestupnika nisu imali spomena vrijedan utjecaj na povratništvo, te nije moguće tvrditi da je neka određena metoda smanjivanja recidive djelotvornija od drugih, odnosno, nema dokaza za "something works" nasuprot "nothing works" (Martinson, 1974; Wilson, 1980; prema Kanduč, 1990). Ipak, ovaj autor, uzimajući u obzir činjenicu da se "učinak nula" odnosi na recidivu u strogom smislu riječi (tj. na kriminalnu djelatnost nakon kaznenog zahvata) ne isključuje mogućnost pozitivnih učinaka "terapeutskog" postupka na psihološke varijable, te ne negira činjenicu da "terapija" ima različite učinke u različitim skupinama počinitelja krivičnih djela (Kanduč, 1990).

U svakom se slučaju, međutim, moramo složiti s mišljenjima kako je bitni problem "penitencijarnog" povrata primjena različitih "sredstava" i metoda kod osuđenika koji su već ranije bili uključeni u penološki tretman. Postoji, naravno, i mogućnost da su određene mjere i bile

primjerene, ali da je osoba i uz to recidivirala (koji su čimbenici utjecali na to?), odnosno, da takve mjere postoje, ali mi još ne znamo koje su to. Ovdje treba podsjetiti na činjenicu da su u mnogim zakonodavstvima, odnosno, državama predviđene i posebne ustanove za povratnike, te da stav modernije penološke teorije ide "u pravcu usporednog postojanja grupacije i klasifikacije" (Kupčević-Mladjenović, 1981) i ka diferenciranju tretmana unutar kaznenih ustanova (prilagođavanje tretmana pojedinim grupama osuđenika i njihovim specifičnim karakteristikama i preodgojnim potencijalima). Dapače, problem se klasifikacije osuđenika vezuje obično uz pitanje reforme zatvora i smatra se jednim od centralnih problema penologije, te je po nekim mišljenjima "u direktnoj vezi s rješenjima svih drugih značajnih penoloških problema" (Atanacković, 1988). I Europska zatvorska pravila usvojena 1987. godine upućuju na to da se "kod raspoređivanja zatvorenika u različite ustanove ili sisteme postupanja, treba brinuti o njihovom položaju koji je određen sudskom odlukom ili zakonom (neosuđen ili osuđen, prvi puta zatvoren ili recidivist, kratka ili druga vremenska kazna), zatim o posebnim zahtjevima za postupanje, medicinskim potrebama, spolu i dobi". Pitanja klasifikacije i individualizacije tretiraju se, naravno i u standardnim minimalnim pravilima za postupanje sa zatvorenicima prihvaćenim od Ujedinjenih naroda 1955. godine, u smislu "raspoređivanja zatvorenika u skupine, da bi se olakšalo postupanje s njima radi njihove resocijalizacije", te mogućnosti korištenja odvojenih ustanova ili posebnih odijeljenja.

Posebno je pitanje i svrsishodnost dugih i kratkih kazni lišenja slobode u kontekstu kažnjavanja recidivista. Ispravno, naime, ističe Bačić (1978) da formalno produženje kazne (strože kažnjavanje) izražava, istina, pojačani represivni utjecaj kazne, ali nije nikakva garancija za uspješniju resocijalizaciju. Imajući na umu vrlo upitnu mogućnost jačanja tzv. generalne prevencije, nalazimo da dugotrajne kazne lišenja slobode bilo one "samostalne" ili

u kombinaciji s mjerama sigurnosti) imaju vrijednost jedino ako ih procjenjujemo s čisto utilitarističkog stajališta. Ovakve kazne, naime, zaista onemogućuju delinkventa da duže vrijeme vrši krivična djela, ali njihova je posljedica i "prizonizacija", onemogućavanje prilagodbe na ponovni život u realnim uvjetima slobode, a ukoliko se tijekom tretmana i postigne zadovoljavajući stupanj resocijalizacije one postaju nesvrshodne, odnosno, djeluju kontraproduktivno. Što se pak kratkih lišenja slobode tiče, one su po svojoj prirodi pretežno represivne (uostalom i ekonomski vrlo neisplative) i trebale bi biti u većini slučajeva i zbog brojnih razloga zamijenjene izvaninstitucionalnim sankcijama (naravno, dobro provedenim). Kao ilustraciju navodimo da je većina australske zatvoreničke populacije suđena na kratke ili vrlo kratke kazne, što se često koristi kao izgovor za odvratanje od akcije u borbi protiv recidivizma (tako Polk, 1987; Vodanovich, 1987; Walker, 1988; prema Broadhurst i Maller, 1990).

Uostalom, svaki bi institucionalni tretman morao trajati određeno razdoblje kako bi se uopće mogao adekvatno organizirati i sprovesti. Ovdje se zalažemo i za sve ostale mogućnosti i oblike društvene reakcije kada su u pitanju recidivisti kao što je npr. "režim poluslobode", uvjetnog otpusta, ali i probacije, što pretpostavlja i visok stupanj "sudske" individualizacije, te naravno ovisi o svakom pojedinom slučaju. Također, spomenimo i mogućnost postpenalnog nadzora, te uopće nužnost adekvatnog provođenja raznih oblika postpenalne pomoći koji su već poslovično "zapušteni" i neorganizirani. Time se ne želi dovesti u pitanje klasične institute krivičnog prava, a naročito ne "krivnju", ali podsjećamo i na to da postoje osobe, delinkventi ili "marginalni" slučajevi koji, kako ispravno još 1967. godine primjećuje Wilkins, "životare na pravoj strani zakona", a zatvorenički život od njih ne traži ništa i omogućuje im da ne pružaju nikakav doprinos, a njihova se nesposobnost kroz potpunu ovisnost produžuje i još više podstiče. U nekim se slučajevima postavlja i

pitanje primjene medicinskih mjera na određeni broj delinkvenata, ali se u tretmanu povratnika bilježi i doprinos psihijatrije (Plawski, 1967; Šeparović 1981). Međutim, kao ilustraciju već kazanog o obilježjima kratkih kazni, treba navesti i činjenicu o određenom broju povratnika protiv kojih su izrečene kratkotrajne kazne, a koji često jesu poremećene osobe. Uostalom, predrasuda jest i to da povratnici čine najčešće teška krivična djela za koja su zapriječene teže kazne. Upravo stoga što su izgledi za uspjeh penalnog tretmana kod povratnika najmanji, a potrebe zaštite, kontrole i pomoći najveće, te stoga što se radi o relativno nehomogenoj skupini, ističemo potrebu diferenciranog postupka, te mogućnost primjene svih primjerenih oblika društvene reakcije uz što veće uvažavanje načela individualizacije. Navedimo na kraju i mišljenje Mikšaj-Todorović i Žakman-Ban (1992) da se budući model organizacije institucionalnog tretmana (koji će vjerojatno ostati predominantan oblik reakcije za ovu populaciju počinitelja krivičnih djela) počivati na dosadašnjim domaćim i stranim iskustvima i istraživanjima, a koja se u krajnjoj liniji odnose i na što veću učinkovitost tog tretmana. Ova će učinkovitost za sudove i tužiteljstva vjerojatno biti procijenjena pozitivnom ukoliko izostane ponovno vršenje krivičnih djela, ali za ostale stručnjake iz socijalne zajednice bit će potrebni i neki dodatni kriteriji vezani uz opću socijalizaciju i integraciju.

## ZAKLJUČAK

Problemi povratništva (recidivizma) spadaju među najznačajnije i najurgentnije probleme svih znanosti i stručnjaka kojima je predmet bavljenja kriminalitet. Ova negativna društvena pojava "sui generis" predstavlja povećanu društvenu opasnost zbog svoje postojanosti, neprestanog porasta, ali i specifičnih karakteristika nekih svojih "protagonista" koji su naročito opasni za okolinu. Osim svog direktnog utjecaja na kriminalitet djece i om-

ladine, recidivizam ukazuje i na stupanj njegove perzistentnosti i ozbiljnosti. Statistički podaci o broju povratnika, opasnosti za društvo, objekte, sredstva i vrijednosti koje su ugrožene delinkventnom aktivnošću povratnika, materijalna sredstva koja se izdvajaju za njihovu resocijalizaciju, teškoće s njima u penalnom tretmanu i više su nego dovoljan razlog bavljenja ovim problemom, posebno u aktualnoj situaciji naše zemlje nakon domovinskog rata koja će se vjerojatno odraziti i na kretanje i strukturu kriminaliteta u cjelini. Kažimo i to da je povratništvo značajan indikator (ne)uspješnosti globalne politike suzbijanja kriminaliteta u nekoj zemlji, te da analiza mnogih evaluativnih istraživanja rehabilitacijskih programa ukazuju da oni nemaju bitnijeg učinka na opasnu i štetnu pojavu.

Procjene kretanja povrata u ukupnom kriminalitetu dosta se razlikuju. Raspoloživi su statistički podaci prilično nekomporabilni već i zbog toga što su povezani s nizom okolnosti kao što su kaznena politika, praksa sudova, funkcioniranje ustanova i drugo. Osim toga pojam se povrata različito određuje i tretira u praksi raznih zakonodavstava. Ima čak mišljenja da preko polovine ukupnog kriminaliteta otpada na povratnike, iako se kretanje povrata u raznim zemljama na osnovu statističkih podataka kreće od 20% do 60% (70%). Rezultati brojnih istraživanja dokazuju i velik utjecaj demografskih čimbenika na kretanje recidivizma. Osim toga, žene manje participiraju među povratnicima, a također i mlađi osuđenici imaju mnogo više šanse za "ponovni pad" od onih starije kronološke dobi. Čini se da je znatno veća učestalost recidivizma kod nekih vrsta krivičnih djela a posebno tu istaknimo imovinska krivična djela, te djela protiv života i tijela i neka druga kojima je imanentno nasilničko ponašanje. Karakteristična je i struktura zanimanja povratnika.

Različitosti vidljive u pitanju procjene kretanja recidivizma, također su prisutne i kada je riječ o jednoj općoj definiciji i određenju ove pojave. S obzirom na mnogoznačnost i složenost recidivizma iz čega, uostalom, proizlaze i

poteškoće u njegovu definiranju, sugerira se utvrđivanje pravne (legalne), kriminološke i penološke definicije. Analiza ovih definicija upućuje na to da se uz klasični pojam povrata, koji je karakteriziran ponovnim dolaženjem pred sud istog počinitelja zbog novog krivičnog djela, etablira i pojam povratništva u koji je uključena i posebna subjektivna opasnost počinitelja koja proizlazi iz njegove sklonosti za vršenje krivičnih djela. Iako postoji velik stupanj suglasnosti da je povratništvo generički samostalna pojava, razlike se ponavljaju pri određivanju njenih svojstava. Druge su, a posebno kriminološke definicije povrata, u pravilu šire od legalnih, ali se ne mogu precizno razgraničiti, te se međusobno ne isključuju, već dopunjuju. Legalnim se određivanjem povrata u nekoj zemlji determinira način, dimenzija i intenzitet društvene reakcije na ovu pojavu, te daje orijentacija za praktičnu kriminalnu politiku. Općenito uzevši, opća je karakteristika suvremenog krivičnog prava da se na počinitelje krivičnih djela koji su kvalificirani kao povratnici primjenjuje poseban krivičnopravni tretman. Analiza povijesnog razvoja zakonskih rješenja glede povrata i povratnika, te uspoređivanje pozitivnih propisa u raznim zemljama, pa i njihov razvoj u svakom pojedinom zakonodavstvu, ukazuje na postojanje brojnih i vrlo različitih solucija, a koje je moguće promatrati kao objektivnu, objektivno-subjektivnu, i subjektivnu koncepciju. U analizi ovih koncepcijsko različitih stajališta istakli smo da se ne bi smjelo dopustiti da se na bazi samo jednog djela zaključuje o delinkventu iz navike tj. da je neopravdano strože tretirati delinkventa koji još nije bio osuđivan (kako to predviđaju pojedina zakonodavstva). Dalje, zapaženo je da uza sve različitosti pri određivanju pretpostavki za pojam delinkventa iz navike i profesionalnog delinkventa u europskom zakonodavstvu, postoji tendencija da težište ipak bude na kriminološkim obilježjima ličnosti. "Pravna" klasifikacija općeg i posebnog povrata za kriminologiju nije od naročitog značenja, jer daje prednost unutarnjim pobudama, motivima, kao i čim-

benicima koji determiniraju kriminalno ponašanje, a za što je manje značajno radi li se o istim ili različitim djelima. Iako zakoni nekada daju različite ocjene o tome koja je od ove dvije kategorije povratnika "opasnija", zaključak je da se to unaprijed ne može odrediti. I kada je u pitanju višestruki povrat, prisutna su različita rješenja tj. razna zakonodavstva različitim oblicima ponašanja pripisuju prirodu recidivizma. Čini se, ipak, da su ove razlike puno veće na planu teorije, nego u praktičnoj primjeni koja se svodi na posebnu i intenzivniju društvenu reakciju prema povratnicima. Domet je krivičnog prava u suzbijanju recidivizma ipak ograničen, jer u genezi ove pojave sudjeluju raznovrsni i brojni čimbenici. Upravo je za kriminološki aspekt povrata značajno nastojanje da pronikne u uzroke takvog ponašanja, napose u njegove psihosocijalne determinante. Većina se autora pravne provenijencije slaže da je za borbu protiv povratništva, te za pravilno krivičnopravno obuhvaćanje ove materije od presudne važnosti pravilna sinteza kriminalnopolitičkih i kriminoloških spoznaja i dostignuća u vezi s povratom. Ono što posebno karakterizira kriminološki aspekt ove pojave jest određeno uvažavanje tzv. kriminogenog stanja ličnosti kao osnove povrata. Najčešće se radu i biopsihosociološkoj uvjetovanosti koja dovodi do društvene inadaptacije i nedovoljne socijaliziranosti. U literaturi su, s tim u vezi, poznate zaista brojne kategorizacije recidivista, odnosno, multirecidivista, kojih su opisana i obilježja. Pri svakoj takvoj distinkciji treba biti vrlo oprezan, te respektirati mnogoznačnost svakog pojedinog slučaja, ali i dinamičnost same pojave. Povratnicima je, ipak, zajednički društveni položaj u kojem se nalaze, uzrokovan permanentnim kršenjem društvenih normi, ali i određene crte ličnosti koje se češće susreću kod ovih osoba. Etiologija povratništva kao društvene pojave i kao individualne

recidive podliježe kako uzročnim mehanizmima kriminaliteta, tako i specifičnim uzročnim vezama. Smatra se da je kriminološka znanost uglavnom dala simptomatološku deskripciju povratništva, ali ne i općevažeću interpretaciju njegove etiologije. Ipak su i ovakva istraživanja etiologije povratništva od posebne važnosti za kriminalnopolitičku akciju preveniranja i suzbijanja ove pojave.

Penološkom je pristupu recidivizma immanentno, prije svega, uvažavanje činjenice da je povratnik već bio uključen u postupak preodgoja (tretmana). Što se tiče utjecaja povratništva na kažnjavanje i danas je u većini zakonodavstava zadržano povećanje (pooštrenje) kazne, što slijedi iz ideje klasične i neoklasične škole da se povrat teže kažnjava zbog povećane krivnje. Opravdano je pitanje da li se jedino počinitelju krivičnog djela u povratu može predbaciti da je ranija osuda ostala bez učinka. Ipak, slijedeći ideje 19. st. u mnogim su zakonodavstvima za povratnike, naročito višestruke, uvedene uz kaznu (normalnu ili "pooštrenu") i mjere sigurnosti. Mada bi se o opravdanosti ovih sustava moglo diskutirati, pa čak i sa aspekta pravne sigurnosti, očita je tendencija da se čisto mehaničko pooštrenje kazne zamijeni pristupom koji bi omogućio veći stupanj individualizacije. U tu svrhu u raznim se zemljama provodi i različita klasifikacija, odnosno, kategorizacija ustanova. Napuštaju se dualistička rješenja u korist monističkih, a treba sugerirati da težište individualizacije bude na penitencijarnom planu. Penološki tretman mora imati jasnu globalnu koncepciju, ali i dovoljan broj diferenciranih programa rada koji bi se primjenjivali selektivno. Ističe se također nesvršishodnost i kontraproduktivnost dugotrajnih kratkih kazni lišenja slobode, a nude mogućnosti različitih oblika izvaninstitucionalnih sankcija za pojedine kategorije povratnika, te apostrofira važnost postpenalnog nadzora i prihvata.



## 7. LITERATURA

1. Atanacković, D. (1988): Penologija. "Naučna knjiga", Beograd.
2. Bačić, F. (1978): Krivično pravo - opći dio. Informator. Zagreb.
3. Barnes, H.E., Teeters, N.K. (1960): New horizons in Criminology. Prentice-Hall, Inc., NY.
4. Broadhurst, R.G., Maller R.A. (1990): The Recidivism of Prisoners released for the first time: Reconsidering the effectiveness Question. Australian NZJ Crim. 23: 88-104.
5. Elliot, M. (1962): Zločin u savremenom društvu. Veselin Masleša Sarajevo.
6. Europska zatvorska pravila (1987.): Penološke teme, 1, 1990.
7. Grozdić, M. (1985): Oblici poremećaja ponašanja i obiteljske prilike maloljetnih kriminalnih povratnika na području SR Hrvatske, Zagreb, (magistarski rad).
8. Hirjan, F., Singer, M. (1978): Maloljetnici u krivičnom pravu. Informator, Zagreb.
9. Kanduč, Z. (1990): Kazna i rehabilitacija, Penološke teme. 5. 1-2: 1-14.
10. Kobe, P. (1971): Opšti pristup etiologiji povrata. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 383-395.
11. Lazarević, Lj. (1971): Krivičnopravne mere prema povratnicima. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 349-365.
12. Marković, T. (1964): Recidivizam - tretman recidivista. Zagreb. (disertacija).
13. Marković, T. (1971): Problemi klasifikacije povratnika. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 416-427.
14. Mejovšek, M. (1989): Evaluacija institucionalnog penološkog tretmana. Penološke teme 4. 1-2: 1-9.
15. Mikšaj-Todorović, Lj., Žakman-Ban, V. (1992): Prilog razmatranjima o potrebi ispitivanja percepcije institucionalnog tretmana od strane maloljetnika i mlađih punoljetnih osoba. Defektologija. 28. 1-2: 283-294.
16. Milutinović, M. (1976): Kriminologija sa osnovima kriminalne politike i penologije. "Savremena administracija". Beograd.
17. Mladenović-Kupčević, R. (1981): Osnovi penologije. Svjetlost. Sarajevo.
18. Pinatel, J. (1971): Pokušaj sinteze kriminoloških i pravnih aspekata povrata. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 372- 383.
19. Plawski, S. (1967): Prevencija povrata. Izbor članaka iz stranih časopisa. Zagreb. 1: 401-409.
20. Prohić, I. (1977): Neki aspekti povrata. Penologija 2: 3-21.
21. Singer, M. (1992): Krivično pravo i kriminologija. Globus, Zagreb.
22. Singer, M., Mikšaj-Todorović, Lj. (1989): Delinkvencija mladih. Globus. Zagreb.
23. Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima (1955): Penološke teme 1. 1990.
24. Szabo, D. (1971): Etiologija povratništva, U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI, Beograd, 395-407.
25. Šeparović, Z. (1981): Kriminologija i socijalna patologija. Pravni fakultet Zagreb.
26. Uzelac, S. (1976): Kriminalni povrat maloljetnika na području SR Hrvatske. Defektologija 1-2: 43-47.

27. Vasiljević, T. (1971): Povrat i krivično procesno pravo. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 365-372.
28. Vučinić-Knežević, M. (1989): Kriminalni povrat mladih delinkvenata, sa posebnim osvrtom na neke karakteristike ličnosti i ponašanja, te razne socijalno-zaštitne intervencije. Zagreb (magistarski rad).
29. Wilkins, L.T. (1967): Ustrajni prestupnici i preventivni zatvor. Izbor članaka iz stranih časopisa. Zagreb. 1: 62-69.
30. Zlatarić, B. (1971): Legalni aspekt povrata. U: Problemi povrata. Jugoslavensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju. IKKI. Beograd. 340-349.
31. Žakman-Ban, V. (1986): Razlike u sociološkim karakteristikama i efikasnosti resocijalizacije maloljetnih delinkvenata muškog i ženskog spola na području SR Hrvatske, Zagreb. (magistarski rad).

### **RECIDIVIZAM - ALWAYS TOPICAL PROBLEM FOR CRIMINAL LAW, CRIMINAL POLITICS AND PENOLOGY**

This paper is a survey of the development of expert and scientific cognitions and conceptions of recidivism from the legal, criminal and penal aspects. Although partly a criminal activity, this social phenomenon is dealt with separately because of its specific characteristics, especially its dangerousness for a society and characteristics of its "protagonists".

The author is analysing numerous and rather different understandings and conceptions of this negative social phenomenon that have as a consequence certain legislative, criminal and political solutions aimed at its prevention and elimination.

Using the results of some recent researches done in Croatia and abroad, she is critical towards the view points of some authors and legislators and in particular favours certain forms of social reaction to recidivism.